

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Факультет дошкільної та початкової освіти імені Валентини Волошиної

Кафедра початкової освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

На тему: **Профілактика булінгу у виховній роботі з дітьми молодшого шкільного віку**

Студентки I курсу МППЗ групи

Освітньої програми: Початкова освіта. Психологія

Спеціальності 013 Початкова освіта

Ступеня вищої освіти магістр

Смертюк Вікторія Вікторівна

Науковий керівник Любчак Л.В. кандидат
педагогічних наук, доцент

Розширена шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова Екзаменаційної комісії _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени Екзаменаційної комісії _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

Вінниця - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НУШ	9
1.1 Розуміння булінгу як форми шкільного насилля: загальна характеристика поняття «булінг», основні види булінгу	9
1.2 Передумови виникнення булінгу в шкільному середовищі початкової школи	15
1.3 Профілактика булінгу в роботі з дітьми молодшого шкільного віку у теорії та практиці	20
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	27
2.1. Емпіричне дослідження прояву і профілактики булінгу в шкільному середовищі початкової школи	27
2.2. Проведення тренінгових занять з профілактики булінгу в роботі з молодшими школярами	38
2.3. Використання сучасних форм виховної роботи з протидії булінгу в освітньому процесі початкової школи	55
2.4. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду з профілактики булінгу в учнівському колективі молодших школярів	64
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

Актуальність проблеми. Демократичні процеси, які відбуваються в державі, потребують вироблення нових суспільних вимог до освіти. Відомо, що школа сьогодні – це, перш за все, школа самореалізації та самоактуалізації особистості, бо її головна мета – збудити і виявити творчі здібності дитини. Одним із важливих завдань педагога у реалізації даної мети є вміння знаходити вихід із нестандартних ситуацій в умовах навчально-виховного колективу, будувати взаємини між усіма учасниками освітнього процесу на принципах партнерства.

Сьогодні система освіти наголошує на необхідності створення в учнівському колективі атмосфери, проймаючої духом доброзичливості і взаємодопомоги, турботливого ставлення дітей одне до одного. Значна увага приділяється змісту роботи вихователя, спрямованому на розвиток у молодших школярів доброзичливого ставлення до товаришів класу, взаємодопомоги, в основі якої лежить принцип систематичного виховного впливу на емоційну сферу дитини, розкривається значення сімейного виховання у формуванні в дітей позитивної спрямованості на ровесників.

У Концепції Нової української школи зазначено, що учні мають володіти способами навчальної діяльності та взаємодіяти з іншими людьми. Учні мають залучатися до спільної діяльності, що сприятиме їхній соціалізації та дозволить успішніше оволодівати суспільним досвідом. У закладах буде створюватися атмосфера довіри, дружелюбності й доброзичливості, взаємодопомоги і взаємної підтримки при виникненні труднощів у навчанні та повсякденному житті [20].

Виховання дитини як гуманної особистості, яка вміє взаємодіяти з іншими, будувати міжособистісні стосунки на принципах партнерства є важливим завданням сучасної школи. Тому вчителю початкової школи, окрім вирішення освітніх завдань, варто дбати про профілактику конфліктів, попередження проявів насильницького спілкування у навчально-виховному колективі учнів, проводити виховні заходи щодо протидії булінгу.

Взаємодіючи з однолітками, молодший школяр набуває особистий досвід відносин, в основі яких лежать різноманітні емоційні стани, психологічні особливості дітей. Саме сформовані вміння налагоджувати конструктивні стосунки дозволяють дитині проявляти свої почуття й емоції, допомагатимуть розвинути самоконтроль. Протягом усього періоду навчання діти молодшого шкільного віку стикаються з проблемними ситуаціями, вихід з яких вони ще тільки навчаються знаходити. Нерідко виникають і конфліктні ситуації між учнями, до конструктивного розв'язання яких молодші школярі самостійно ще не готові.

Проблема міжособистісних стосунків дітей з ровесниками детально вивчалась науковцями різного рівня (В. Абраменкова, І. Дубровіна, М. Лісіна, О. Киричук, В. Мухіна, Я. Коломинський, А. Прихожан, Е. Смірнова, В. Утробіна та ін.).

На сьогоднішній день питання булінгу все частіше постає як важлива проблема для обговорення серед усіх верств суспільства. І в цьому суспільство зробило великий крок вперед, адже цькування було завжди, проте, воно замовчувалося, чи то радянськими вказівками, чи то певними моральними установками. У пострадянському оточенні не прийнято було розповідати про знущання та приниження. Люди не звикли говорити про труднощі, їм легше їх маскувати або взагалі ігнорувати.

Наразі важливо розуміти, що потрібно вивчати дане явище, адже булінг може нанести шкоди особистості як у моральному, так і у фізичному плані. Важливо усвідомлювати, що питання поширення булінгу потрібно виносити на загальне обговорення, адже саме розповсюдження, обговорення та поширення цього питання може сприяти його вирішенню.

Україна розпочала виносити питання насилля на законодавчий рівень, прийнявши низку законів – Кодекс України про адміністративні правопорушення (стаття 173-4) від 18.12.2018 р., котрий відповідає за встановлення адміністративної відповідальності за випадки цькування, включаючи в собі штрафи, громадські роботи не тільки для тих, хто вчиняє

булінг, а й для тих, хто його приховує; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» 2018 р., який доповнює попередній закон, та визначає механізми реагування на випадки цькування та послідовність дій педагогічних працівників та адміністрації закладу на випадки насилля; Закон України «Про освіту» 2017 р., що визначає поняття «булінг» та всі його основні види, які наносять психологічну та фізичну шкоду. Ці закони спрямовані на створення безпечного середовища в учнівському колективі.

Проблема цькування гостро постає в сучасному світі, адже булінг присутній чи не в кожному навчальному закладі в усіх регіонах та країнах. Зарубіжні дослідники, такі як Д. Лейн, Е. Міллер, Д. Олвеус, А. Пікас, Е. Роналд, П. Хайдемманн та інші вивчали різноманітні аспекти даної проблеми. Наразі важливо розвивати культуру спілкування та формувати належний рівень знань з даної проблеми і в НУШ, тому що у вітчизняних дослідженнях все подається у загальному форматі і наразі більш поглиблені дослідження тільки розпочинаються. Але на даному етапі слід виокремити праці О. Барліт, І. Гайдамашко, А. Губко, які займаються актуальними дослідженнями з поширенням даного явища в шкільних осередках.

Враховуючи актуальність проблеми поширення булінгу, необхідності вивчення передумов виникнення даного явища та профілактики цькуванню у виховній роботі з молодшими школярами, темою нашого дослідження стала **«Профілактика булінгу у виховній роботі з дітьми молодшого шкільного віку»**.

Об'єкт дослідження – організація виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови профілактики булінгу у виховній роботі з молодшими школярами.

Мета дослідження – визначити причини виникнення булінгу, його види, способи вирішення та обґрунтувати педагогічні умови профілактики цькування у середовищі молодших школярів.

Відповідно до мети дослідження поставлено такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз наукової літератури з проблеми виникнення та профілактики булінгу у навчально-виховному колективі молодших школярів та визначити стан її розробки в науці і практиці.
2. Визначити передумови виникнення булінгу у роботі з молодшими школярами та розкрити основні підходи до його профілактики.
3. Дослідити прояв якостей колективізму у міжособистісних стосунках учнів в умовах сучасної початкової школи.
4. Обґрунтувати педагогічні умови профілактики булінгу в роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

Нами використані такі методи дослідження:

- теоретичні: аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми дослідження, порівняльний аналіз, теоретичний синтез, узагальнення були використані для того, аби визначити умови ефективної профілактики булінгу у виховній роботі з молодшими школярами;
- емпіричні: спостереження, бесіда, аналіз продуктів дитячої творчості, психомалюнок «Мій клас», педагогічний експеримент.

Теоретичне значення дослідження: теоретично обґрунтовано педагогічні умови профілактики булінгу в роботі з дітьми молодшого шкільного віку; уточнено зміст поняття «профілактика булінгу», окреслено напрями роботи з протидії цькуванню у навчально-виховному колективі молодших школярів у сучасних умовах.

Практичне значення полягає у систематизації форм виховної роботи з профілактики та протидії булінгу у навчально-виховному колективі молодших школярів. Запропоновані профілактичні заходи та способи подолання цькування можуть бути використані вчителями, вихователями у роботі з учнями та батьками молодших школярів.

База дослідження: ліцей №2 м. Могилева-Подільського, в експериментальному дослідженні взяли участь учні 3 «А» і 3 «Б» класу (15 та 14 учнів).

Апробація результатів наукових досліджень здійснювалась на : II Міжнародній науково-практичній конференції «Початкова освіта сьогодення: проблеми та перспективи вирішення»; тема: «Формування у молодших школярів наскрізного вміння розв'язувати проблеми і конфлікти у процесі групової роботи», (20 березня 2024 р., м. Переяслав); VIII Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»; тема: «Передумови виникнення булінгу у шкільному середовищі початкової школи», (26-27 березня 2024 р., м. Вінниця); VII Всеукраїнських психологічних читаннях «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів»; тема: «Причини виникнення булінгу у колективі молодших школярів: реалії сьогодення», (17 квітня 2024 р., м. Умань); Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Наукові перспективи та методичні інновації в розвитку початкової освіти»; тема: «Профілактика булінгу у виховній роботі з дітьми молодшого шкільного віку», (18 квітня 2024 р. м. Вінниця).

За результатами досліджень наявні 2 публікації :

1. Смертюк Вікторія. Передумови виникнення булінгу у шкільному середовищі початкової школи». *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*: збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 26-27 березня 2024 р.) / за ред. кол.: Іщенко Л. В., Карук І. В., Колеснік К. А., Колосова О.В., Кривошея Т.М., Кушнір А.О., Олійник Н.А., Пахальчук Н.О., Петришина Т.Ю., Стахова І.А., Шикиринська О.В. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2023. Вип. 13. Ст.119-121.

2. Смертюк Вікторія. Профілактика булінгу у виховній роботі з дітьми молодшого шкільного віку. *Наукові перспективи та методичні*

інновації в розвитку початкової освіти : збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (наукове електронне видання).
м. Вінниця ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 18 квітня 2024р) / редкол: Н.А. Олійник, В.І. Імбер, Н.С. Казьмірчук, Г.Г. Кіт, Н.О. Комарівська, Л.В. Любчак, І.А. Стахова, Ю.В. Бондар. Ст.191-194.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг становить 99 сторінок, основний зміст викладений на 75 сторінках.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз проблеми профілактики булінгу в шкільному середовищі початкової школи та проведені експериментальні дослідження дозволили сформулювати такі висновки:

1. На даному етапі дослідження проблеми профілактики булінгу можна простежити, що дане питання є досить актуальним та поширеним серед науковців та засвідчує інтерес усіх учасників освітнього процесу – школярів, батьків та педагогів. Цькування було в усі часи існування людства, але в сучасному світі є безліч методів, які допомагають боротися з даним явищем ефективно. Моральний стан здоров'я молодших школярів – запорука формування соціально зрілих, свідомих людей, із сформованим почуттям емпатії, що допоможе в майбутньому будувати здорові стосунки з оточуючими.

У вирішенні цієї проблеми брала участь велика кількість вчених та педагогів як з усього світу (Дан Ольвеус, Кен Рігбі, Шеллі Гіменс, Катріна Кітчендер, Пітер Сміт, Марія Монтессорі) так і з України (Олена Луньова, Світлана Алексєєва, Марина Лемещенко, Оксана Кузьменко та ін.).

2. Булінг – це агресивна поведінка однієї дитини або групи по відношенню до іншої дитини. У своєму дослідженні ми будемо опиратися на визначення даного поняття, зробленого Е. Воронцовою, яка приходить до висновку, що булінгом можна вважати умисне, що не спрямоване на самозахист і не санкціоноване нормативно-правовими актами держави, тривале (або таке, що повторюється) фізичне або психологічне насильство з боку індивіда або групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) до індивіда, і що відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у деяких осіб).

У роботі ми розкриваємо різні види булінгу, опираючись на сучасні дослідження науковців і здійснюємо їх характеристику стосовно прояву у

середовищі молодших школярів. Булінг у залежності від специфіки групи, відбувається у дуже різних формах. Існує п'ять основних форм прояву булінгу: фізичний, економічний, психологічний (вербальний), сексуальний.

Нами систематизовано різні підходи до визначення причин прояву будь-якого виду цькування: моделювання поведінки, сімейні труднощі, соціальний статус, занижена самооцінка, заздрощі, негативне оточення тощо.

3. Аналіз наукової літератури з теми показав, що запровадження профілактичних заходів щодо протидії цькуванню відбулося відносно нещодавно. Особливої актуальності питання профілактики цькуванню постало після активної хвилі користування молодшими школярами інтернет-ресурсами. Булінг видозмінюється з приходом цифрових технологій, він перейшов і у віртуальний світ, де на небезпеку найлегше наразитися. Кібербулінг – сучасна проблема суспільства, яка потребує сучасних рішень та підходів.

Необхідність проведення профілактики булінгу у виховній роботі з дітьми молодшого шкільного віку обумовлена тим, що саме в цей віковий період діти більш відкриті до встановлення та розвитку толерантності. І перед дорослими постає завдання навчити дітей використовувати отримані знання не тільки в межах НУШ, але й поза школою.

Профілактика потребує комплексного та регулярного підходу з боку батьків та педагогів, адже для досягнення високоефективних результатів, потрібно взаємодіяти й поза межами освітнього закладу. Завдяки злагодженій роботі можливо зменшити випадки цькуванню та забезпечити середовище, в якому будуть враховані всі фактори, для збереження здорового фізичного та психологічного стану.

Сутність профілактики полягає в тому, щоб здійснювати роботу з попередження конфліктів між дітьми, які ще не почалися, але можуть початися. При профілактиці педагог впливає на ті соціально-психологічні явища, які можуть стати елементами системи майбутнього булінгу, на його учасників і на використовувані ними ресурси.

У дослідженні ми звертаємося до ряду програм, за якими можуть працювати освітні заклади задля протидії цькуванню в освітньому середовищі. Однак, важливо розуміти те, що яка б не була сучасна та досконала будь-яка освітня програма, вона не дасть потрібного результату, якщо вона не буде адаптована під потреби учнів та не буде враховувати їх вікові та індивідуальні особливості розвитку, соціальне становище, фізичний та емоційний стан. Сучасні проблеми потребують сучасних рішень, і саме тому підвищення рівня обізнаності з даної теми потрібно для усіх - як для дітей, так і для усіх дорослих. Саме дорослі повинні навчитися швидко виявляти та запобігати випадкам цькування, аби діти не несли цей негатив у подальше своє життя та не накопичували це у собі.

4. Під час моніторингу офіційних відкритих джерел було виявлено досить високий рівень цькування в школах, зокрема, в початкових класах. Точний відсоток може варіюватися в залежності від регіону та видів досліджень, але в середньому, за даними ЮНІСЕФ (2017-2019 р.) 67% школярів перетиналися з булінгом у різних його формах та видах або були свідками, а 24% дітей зізналися, що були жертвами. Навіть під час повномасштабного вторгнення, кожен четвертий школяр був жертвою цькування.

Нами зроблена спроба визначити рівні прояву якостей колективізму у міжособистісних стосунках молодших школярів. На основі аналізу протоколів спостереження за поведінкою учнів під час уроків (групової роботи) та перерв, написання учнями творчих робіт та виконання психомалюнку «Мій клас», ми можемо стверджувати, що більшість дітей мають середній рівень прояву якостей колективізму у стосунках з однолітками. Вони почуваються спокійно, без яскраво виражених позитивних чи негативних емоцій під час взаємодії з однокласниками. У творах вони не вдавалися до опису конфліктних ситуацій у взаєминах з однолітками. Хочемо зауважити, що лише 11% респондентів продемонстрували високий рівень прояву якостей колективізму у стосунках з однокласниками. Ці діти яскраво описували своїх однокласників, педагогів

використовуючи велику кількість порівнянь та синонімів. Вони відчують себе комфортно в учнівському колективі і з радістю та за власним бажанням ходять до школи.

5. На основі проведення теоретичного аналізу, були виокремлені такі педагогічні умови організації профілактичних заходів для запобігання булінгу в шкільному середовищі початкової школи:

- створення безпечного психологічного середовища, групи підтримки, реагування та супроводу;
- підвищення загального рівня обізнаності з даної теми всіх учасників освітнього процесу.
- моделювання прикладів ситуацій здорової та правильної поведінки дорослих, які оточують дитину.
- систематична робота з батьками з просвітницькою метою;
- тісна співпраця із спеціалістами (психологом, соціальним педагогом та ін.);
- достатнє фінансування з боку держави необхідними матеріалами для забезпечення комфортного учнівського середовища.
- напрацювання методичних рекомендацій та законів владою, наявність державних організацій, які будуть фокусуватися на проблемі шкільного насилля та зможуть врегулювати конфлікти на законодавчому рівні більш обґрунтованими методами;
- запровадження шкільних правил та чітке їх виконання;
- використання інноваційних методів та технологій подолання різних видів булінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В.В. Соціальна психологія дитинства в контексті розвитку відносин дитини в світі. *Питання психології*, 2002. №1. С. 3-16
2. Алексєєнко Т. Явища мобінгу і булінгу у взаєминах особистості та колективу. *Управління освітою*. 2019. № 4 (412). С. 46–53.
3. Андрєєнкова В.Л., Калашник О.А. Мельничук В.О. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід : методичний посібник. 2019. 132 с.
4. Арбузинський професійний аграрний ліцей. Головна сторінка *Арбузинський професійний аграрний ліцей*. URL : <https://arbpal.at.ua/> (дата звернення: 15.09. 2024).
5. Бердишев І. Ліки проти ненависті. *Перше вересня*. 2005. 15 березня (№ 18). С. 3.
6. Боришевський М.Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості. К.: Тов. «Знання» УРСР, 1974. 47 с.
7. Булінг у школах: які покарання чекають на агресорів? 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/buling-u-shkolah-yaki-rokarannya-cheokayut-na-agresoriv> (дата звернення: 15.09. 2024).
8. Василюк А., Любчак Л., Кіт Г. Сучасні підходи до організації партнерської взаємодії між учнями початкової школи. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Інновації в дошкільній і початковій освіті*. Вінниця. 2024. № 1. С. 7-16.
9. Воронцова Л. С. Дитяча психологія. За ред. Д. Б. Елькоїна. Педагогіка, 1984. 432 с.
10. Галян І. М. Психодіагностика: навч. посіб. К.: Академ. видав, 2009. 464 с.
11. Горова А. О, Горова І.О., Єлігуашвілі М.С. ГО «Інститут миру і порозуміння» URL : <https://safeschools.com.ua/novyny/prof-laktika-bul-ngu-yak-pr-oritetnij-napryamok-u-stvorenn-komfortnoyi-atmosferi-v-shkolah> (дата звернення: 22.10.2024 р.)

12. Головань Н.О. Особливості спілкування і відособлення у першокласників. *Психологія*: Респ. наук. метод. зб. Вип. 37. К.: 1991. С. 61-68.
13. Драгунова Т.В., Ельконін Д.Б. Вікові та індивідуальні особливості молодших підлітків. 1967. 156 с.
14. Закон України «Про освіту» 2017р. зі змінами 2024 рік №2145-VIII від 05.09.2017, редакція від 21.11.2021 URL : https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (Дата звернення 23.04. 2024).
15. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». №8584. 2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 5.04. 2024).
16. Кацавець Р. С. Вікова психологія : навч. посіб. Київ: Алерта 2019. 112 с.
17. Кашкарьова Л. Програма профілактики булінгу в закладах загальної середньої освіти. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти*: зб. наук.ст.Бердянськ : Бердянський державний педагогічний університет, 2019. С. 188-195 .
18. Кіт Г.Г., Василюк А.В., Любчак Л.В. Булінг в учнівському колективі молодших школярів: феномен, протидія. *Особистість в кризових умовах та екстремальних ситуаціях життя: колективна монографія*. Івано-Франківськ: НАІР, 2024. С. 139-152.
19. Коваль Г.В., Алексеєнко Г.О. Сучасні підходи до визначення та класифікації булінгу в шкільних підліткових колективах. *Наукові праці. Педагогіка*. Вип. 257. Том 269. 2016. С.7-10.
20. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 25 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 18.04. 2024)
21. Конотопський навчально-виховний комплекс: загальноосвітня школа І ступеня – дошкільний навчальний заклад “Казка”. Конотопська

початкова школа “Казка” Конотопської міської ради Сумської області |
Конотопська початкова школа “Казка”. URL : <https://nvk-kazka.osvita-konotop.gov.ua/> (дата звернення: 17. 10 2024).

22. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 19.08.2024) (дата звернення 17.06.2024).

23. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук*. 2015. № 37. С. 174–187.

24. Лесько Н. Захист дітей від насильства в освітньому середовищі України. *National Law Journal : Theory and practice*. 2017. С.65-68.

25. Любчак Л. В., Томаш Кук. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до подолання труднощів у спілкуванні з учнями. *Молодий вчений*. № 5.2 (57.2). Херсон, 2018. С.111-117.

26. Любчак Л.В., Дабіжа Л.П. Підготовка майбутнього педагога до реалізації принципів педагогіки партнерства. *Development trends in pedagogical and psychological sciences: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph* / edited by authors. 1st ed. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2018. p. 539-560.

27. Любчак Л.В., Казаручик Г.М. Формування в майбутніх учителів готовності до активного слухання в процесі педагогічної взаємодії з молодшими школярами. *Молодий вчений*. № 5.2 (69.2). Херсон, 2019. С. 56-60.

28. Любчак Л. В. Професійні компетентності педагога нової української школи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2020. № 61. С. 140-145.

29. Мар’яновська В. В. Булінг: вітчизняний та закордонний досвід. *Review of transport economics and management*. 2019. Вип. 2 (18). С. 147–154. doi: <https://doi.org/10.15802/rtem.v18i2.190706>.

30. Мельниченко Н. Зрозуміти (і здолати) булінг. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/zrozumiti-i-zdolati->

bulung.html?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwlZixBhCoARIsAIC745BEU5VgBf8m_MgZPuT1H6kxJzCUo21ZEeW7PsMva9AthKAg6f0EgigaAk IEALw_wcB
(дата звернення: 23.07. 2024).

31. Мельничук О. Правові засоби протидії булінгу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. Вип. 55. Т. 2. С. 44–47.

32. Моніторинг національної судової практики розгляду судами кримінальних, цивільних справ і справ про адміністративні правопорушення. Комітет виборців України. URL: http://cvu.od.ua/ua/announce/domashnye-nasilstvo-pid-chas-viyni-naodeschini-fiksuyetsya-bilshe-vipadkiv-nijranishe_1429/?fbclid=IwAR0OxNgOfc6r4EVIHem1E0DoeSnwZAsATA4er8s6v8wohpJNri6I4FO2wkU (дата звернення: 25.09 2024).

33. Немов Р.С. Психологія. Т. 3. Психодіагностика. ВЛАДОС, 2000. 640 с.

34. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja. Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

35. Олійник Л.М. Усвідомлене та відповідальне батьківство. URL: <https://dse.org.ua/arhcive/25/5> (дата звернення: 15.09.2024).

36. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія. 2-ге видання, виправлене. Вид-во: «Академвидав». 2015. 400 с. (07.09)

37. Петрівна О. А., Антибулінгова програма навчального закладу URL: <https://vseosvita.ua/library/antibulingova-programa-navcalnogo-zakladu-493653.html> (дата звернення: 27.10.2024).

38. Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти. URL : <http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-ta-podolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/> (дата звернення: 12.08.2024).

39. Психологічна підтримка учня / Упоряд. О. Главник, В. Зоц. К. : Редакції загальнополітичних газет, 2003. 128с. (Бібліотека "Шкільного світу").

40. Поляничко А., Захарченко М. Профілактика булінгу у шкільному середовищі. URL:

http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29963/1/40_Poljanuchko_Zaxarchenko (дата звернення: 05.10.24).

41. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 14.05.2024)

42. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 06.08.2024).

43. Профілактика булінгу як пріоритетний напрямок у створенні комфортної атмосфери в школах – Мирна школа. Проєкт «Мирна школа»: новий рівень комунікації та відносин – Мирна школа. URL : <https://safeschools.com.ua/novyny/prof-laktika-bul-ngu-yak-pr-oritetnij-napryamok-u-stvorenn-komfortnoyi-atmosferi-v-shkolah> (дата звернення: 17.10.2024).

44. Сергієні О. В., Варакута М. Л., Рубан І. А. Соціально-психологічна характеристика та профілактика булінгу як форми девіантної поведінки. *Science, innovations and education: problems and prospects : the 6 th International scientific and practical conference* (January 13-15, 2022, Tokyo, Japan). Tokyo: CPN Publishing Group, 2022. С. 468-477.

45. Сорочан Д. О. Булінг: поняття, історія існування, характеристика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. №6. С. 12-19.

46. Трофіменко В. Профілактика як об'єкт наукових досліджень вітчизняних та іноземних вчених. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=885599> (дата звернення: 20.10.2023).

47. Фалд Т. Булінг. Офісні хулігани. 2005. URL : <http://psyfactor.org/lib/bulling.htm> (дата звернення: 25.08.2024).

48. Федорович А. В. Професійна компетентність як результат підготовки фахівця в закладі вищої педагогічної освіти. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 18. С. 109-115

49. Хараджи М. В., Пархомович В. В. Особливості шкільного булінгу в підлітковому середовищі. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №11. С. 348-355.

50. Чала О.А. Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник деструктивних форм поведінки юнаків. *Актуальні проблеми психології : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* : збір. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. Костюка АПН України / [за ред. С. Максименка]. К. : Главник, 2008. Т. Х. Ч. 8. С. 621-626.

51. Чумак В. В. Вікова психологія : навч. посіб. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. 192 с.

52. Шевцова О.М. Розвиток міжособистісних стосунків молодших школярів. *Психологічний журнал*. 2020. № 10. С. 15-17.

53. Юрченко Олена. Як школи реагують на булінг: 7 реальних прикладів з різних країн світу. URL : <https://osvitoria.media/experience/yak-shkoly-reaguyut-na-buling-7-realnyh-prykladiv-z-riznyh-krayin-svitu/>

54. Якименко Л. Ю., Луценко В. О. Особливості міжособистісних відносин в дитячому колективі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. 2012. Випуск 16. Книга 1. С. 389–396.

55. Ячменьова Д. С. Профілактики булінгу серед підлітків у закладі загальної середньої освіти. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 25 листопада 2021 р.). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 125-126

56. Hoffman K. What Are the Competencies of Social Work? URL: <https://resources.noodle.com/articles/9-competencies-of-social-work/> (дата звернення: 24.11.2023)

57. Lapshyna I., Lyubchak L., Franchuk N. Formation of Communication Culture of Schoolchildren in the Process of Group Work at the Lessons of Primary School. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference*. Volume III. May 22th-23th, 2020. 328-341.(23.08)

58. Unicef.org/Ukraine/cyberbullying/ Кібербулінг – що це, та як його зупинити? URL : <https://www.unicef.org/Ukraine/cyberbullying>. (дата звернення: 18.10.2024).